

УДК 34

Прохорчик М. В.

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ПОГЛЯДАХ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

Ім'я Володимира Івановича Вернадського широко відоме в нашій країні та за її межами. Громадські наукові центри по вивченню творчості цього видатного мислителя та застосуванню її для вирішення проблем сьогодення працюють в Одесі, Сімферополі, Празі, Ольденбурзі та Берліні. Ім'я Вернадського серед основоположників геохімії, коксохімії, гідрогеології, гідрохімії, радіохімії, ідеології ґрунтів, метеоритики, мемнології та радіогеології. Він створив нову науку - біогеохімію, фундаментальну важливість якої люди усвідомлюють тільки тепер.

В. Вернадський народився 12 березня 1863 р. в Петербурзі. В 1885 р. закінчив природниче відділення фізико-математичного факультету Петербургського університету і був залишений при ньому доглядачем кабінету мінералів. Потім працював у Московському університеті: приват-доцентом кафедри мінералів і кристалогії, завідувачем кабінету мінералів, а з 1898 р. – професором кафедри. В 1911 р. переїхав до Петербурга. Працював в установах Російської Академії Наук, з 1914 р. – директор геологічного і мінерального музею академії. Обирався 1906 і 1907 рр. членом Державної ради Росії від Академії Наук. З серпня 1917 р. – товариш міністра освіти Тимчасового уряду. З кінця 1917 р. В. Вернадський переїздить в Україну. У часи Гетьманату керував створенням Української Академії Наук і став першим її президентом. Очолював також комітет із заснування Національної бібліотеки України. У 1920-1921 рр. був ректором Таврійського університету в Сімферополі. З 1921 р. – директор ним же створеного Радієвого інституту в Петрограді. В 1922-1926 рр. перебував на запрошення Сарбони в науковому відрядженні у Франції. В 1927 р. організував та очолив відділ живої речовини Академії Наук СРСР у Ленінграді, перетворений на Біохімічну лабораторію Академії Наук СРСР. В. Вернадський був обраний академіком Російської Академії Наук (1909 р.), академіком Української Академії Наук (1918 р.), членом Паризької і Чехословацької Академії Наук, Британської асоціації наук.

За видатні праці в галузі науки і техніки удостоєний звання лауреата Державної премії СРСР (1943 р.) [1, с. 336, 337].

Як і кожний видатний дослідник-природознавець, В.І. Вернадський створив свою цілісну філософію світобудови, філософію суспільного життя. Вона безпосередньо пов'язана з його вченням про ноосферу і відображає складні взаємообумовленості природного та суспільного процесів. "Є два корінні питання народного життя. Ми можемо визначити: економічний та духовний розвиток народу". З'ясування того, як поєднуються ці два корінні питання, присвятив своє життя вчений.

Важливою в його загальній теорії є проблема вільного прояву всіх закладених природою сил у кожній нації. Соціальний аспект цієї проблеми В.І. Вернадський

вивчає, починаючи з кінця 70-х років XIX ст. Річ у тім, що вчений жив і працював на межі двох історичних епох, коли руйнувались старі суспільні відносини та віджили наукові уявлення, коли зароджувались, пробивали собі дорогу та міцніли нові форми суспільного життя і крок за кроком створювався новий світогляд. Самі історичні умови вимагали від діячів науки та культури не тільки творчої, а й соціальної активності.

Політико-правові погляди В. Вернадського досліджені недостатньо. Його щоденник свідчить, що ще в юнацькі роки він поставив перед собою триєдине завдання: «набути знань, розвинути розум, домогтися влади». Як член Державної ради Росії, один із лідерів впливової партії кадетів В. Вернадський обстоював ідеї конституціоналізму, виступав проти сваволі і гноблення, боровся за демократичні свободи, домагався вирішення аграрного і національного питань.

Тому наукове узагальнення політико-правової спадщини В. Вернадського, його концепції української та кримської державності можуть бути покладені в основу рекомендацій із удосконалення законодавства, що регулює правовий статус Автономної Республіки Крим у складі України; попередженні соціальних і національних конфліктів.

Дуже мало ми знаємо про діяльність В. Вернадського в Конституційно-демократичній партії. Коли у Швейцарії влітку 1903 р. проходили збори російських лібералів, які створили нелегальний "Союз визволення", В.І.Вернадський та його однопумці взяли участь у тих зборах, тим самим заснували партію кадетів. У жовтні 1905 р. В. Вернадський - учасник Установчого з'їзду партії, на якому його обирають членом її Центрального комітету. Надалі він працює в різних комісіях - аграрній, редакційній та ін.

У 90-х роках минулого століття Володимир Іванович, за його власними словами, "з головою поринає в земську роботу", стає одним із ініціаторів боротьби з голодом. Саме тоді він дуже близько підійшов до життя селян, вперше усвідомив, наскільки воно "тяжке, незносне економічно" і "жахливе у духовному відношенні". Проте він бачив і інше - величезні сили, які приховані у народі, розповідаючи дружині в листах про безправ'я селян і свавілля місцевої влади, він разом з тим відзначав: "О Русь могутня, жива і, боже мій, скільки в ній не використаного! Гукни поклик!" [2, с. 37]. Водночас Вернадський у своєму щоденнику записав: "Я якось усім еством своїм усвідомив, який дорогий для мене цей народ, що я нерозривна частина його..." [2, с. 115].

Особливе місце в роздумах В. Вернадського про духовне багатство народу, будь-якої нації, а значить, і кожної особистості, займала Україна. Корені зацікавленості долею українського народу тягнуться в дитинство та сімейний родовід. У спогадах ученого читаємо: "...Батько й мати мої були киянами. В обох родинках жили національні українські традиції. Свої дитячі роки (1868-1876) я провів в Україні, в Полтаві та Харкові, бував і у Києві... Батько й мати добре знали українську мову. Мати дуже музична, з великим голосом (меццо-сопрано) - чудово співала українські пісні, бували вдома і хори. На мене це сильно впливало".

Вченого, усе життя якого було пов'язане і з Україною, і з українським визвольним рухом, обурювало свавільне ставлення самодержавства та різних шовіністич-

*КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
В ПОГЛЯДАХ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО*

них, а пізніше й чорносотенних організацій до духовного та національного державного розвитку українського народу. В багатьох працях В. Вернадський гнівно викриває це дике порушення закономірностей природного життя.

"Українське питання є питанням давнім, - воно одноліток появи українського етнографічного елементу у складі Московської держави. В різні часи питання це набувало різних форм", - писав Вернадський у своїй неопублікованій за життя праці "Українське питання та російське суспільство» [3]. Цю статтю було написано в часи шовіністського чаду першої світової війни. Особливо актуальна соціально-політична та публіцистична спадщина В. Вернадського сьогодні, в період становлення державності України, що й спонукало нас докладніше розглянути цю працю вченого-патріота.

"Сутність українського питання полягає в тому, що українська (малоросійська) народність склалась у чітко окреслену етнографічну індивідуальність з національною свідомістю, завдяки якій намагання близьких та далеких родичів перетворити її в простий етнографічний матеріал для посилення панівної народності залишилися та залишаються даремними" [4, с. 248].

В. Вернадський у своїй праці намагається простежити історичний шлях розвитку української самосвідомості та особливості становлення державності України. Говорячи про генетичні та культурні корені трьох слов'янських народів (українського, російського та білоруського), Вернадський разом з тим зазначає, що "національна самосвідомість українців розвивалась на ґрунті етнографічних різниць, особливостей психіки, культурних потягів та нашарувань, що зв'язують Україну із Західною Європою, та історично сформованого укладу народного життя, яке пройняте духом демократизму» [4, с. 248].

Добре розуміючи ті страждання, які лягли на плечі українських селян та козацтва, цілком віддаючи симпатії українським народним масам, що виступали проти соціального та національно-релігійного гніту шляхетської Польщі, В. Вернадський однозначно трактує акт возз'єднання України з Росією. Добровільне приєднання Української держави до Московського царства на підставі договору 1654 року стало початком тривалого періоду незгод між українською та російською владою. Ці незгоди тривають до цього часу і зумовлені централістськими намаганнями самодержавства. "У XVII та XVIII століттях російсько-українські відносини зводились до поступового поглинання та перетравлювання Росією України як чужорідного політичного тіла. Як і в період польського панування, значна частина вищих верств українського суспільства йшла назустріч об'єднувальному тенденціям уряду, а народні маси у міру розповсюдження на Україні нової соціально-економічної структури перетворювались на живий інвентар державного господарства, втрачаючи значення активної сили у національно-культурному житті краю" [4, с. 248].

З глибокою симпатією та повагою описує В. Вернадський протест свідомих елементів українського суспільства проти російського централізму, який набував різних форм і не припинявся аж до кінця XVIII ст. Але, як констатує вчений, "у XIX столітті Україна як політичний організм із самостійним внутрішнім життям перестала існувати, бо її остаточно, за висловом Петра Першого, було прибрано до рук Росії" [4, с. 249].

Але чи закінчилося національне життя на Україні? Насамперед завдяки українським письменникам та діячам культури зберігалося життєдайне джерело національного українського руху. В цей період національний рух здебільшого захищав свої права "на вільне культивування народної мови у сфері школи та літератури, відносячи національно-політичну автономію краю до постулатів більш віддаленої черги" [4, с. 249]. Аналізуючи політику російського керівництва щодо "українського сепаратизму", вчений відзначав, що вона, особливо на місцях, доходила інколи до викорінювання та заборони природних проявів національного життя, таких як співання народних пісень, виступи кобзарів і т.д. Найжорстокіше національна ідея переслідувалась у церковно-релігійній та шкільній літературі.

Доречно зазначити, що особливо велике місце у діяльності самого В.Вернадського займала боротьба за науку і демократичну культуру. Кричущою несправедливістю вважав учений злочинну відчуженість науки та освіти від трудящих мас. Пропаганда, яку розгорнув В. Вернадський у пресі, а також його щоденна організаторська робота немало сприяла популяризації наукових знань, розширенню мережі культурно-освітніх організацій, шкіл, гуртків самоосвіти, народних університетів. Його різнобічна громадська діяльність і передусім боротьба за науку і народну освіту відіграли видатну роль у культурному та суспільному житті Росії кінця XIX - початку XX ст. Маловідомий факт, що В. Вернадський був головою створеної при Міністерстві народної освіти у березні 1917 р. Тимчасовим урядом спеціальної комісії, входив до складу комісії з реформи вищих навчальних закладів, У кінці червня 1917 р. йому запропонували посісти пост товариша (заступника) міністра. В. Вернадський погодився, при цьому залишив за собою керівництво двома комісіями і, очолив у міністерстві відділ вищої школи та державної організації наукових досліджень. На цій посаді В. Вернадський був затверджений наказом уряду від 11 серпня і продовжував бути товаришем міністра аж до саморозпуску Тимчасового уряду після Жовтневих подій.

В. Вернадському, котрий займався питаннями освіти та культури, було добре відомо про минулі періоди інтенсивної боротьби з українським визвольним рухом. Найбільш гострими моментами в єзуїтській політиці були 1847 р. (Кирило-Мефодіївське товариство), 1863 р. (заборона релігійної літератури), 1875 р. (заборона всіх видів літератури, крім белетристики).

"Мотивувалась ця боротьба, - на думку В. Вернадського, - твердженнями про етнографічну, культурну та мовну єдність окремих відгалужень українського народу, про рівномірну участь цих видів у створенні російської літературної мови, загальнодержавна роль якої виключає, мовляв, необхідність паралельного розвитку інших мов та літератур російського кореню... Урядова політика цього періоду прагнула до визначеної мети - досягти повного злиття українців з панівною народністю і знищити шкідливе для останньої усвідомлення своєї національної надзвичайності в українському населенні".

Значне місце у праці вченого приділяється дослідженню ставлення широких кіл російського населення до українського визвольного руху. Спочатку воно було спокійно-байдужим, еволюціонуючи і диференціюючись на націоналістичні течії, які до українства ставились підозріло-ворожо, фактично підтримуючи офіційну політи-

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ
В ПОГЛЯДАХ В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

ку. Прогресивні кола інтелігенції абстрактно співчували, але на практиці тримались пасивно, не вникаючи у суть прагнень українських трудящих» [4, с. 250].

На початку ХХ ст. у російському суспільстві, з погляду В.Вернадського, посилились націоналістичні настрої, які викликали негативне ставлення до українського руху навіть серед прогресивних елементів суспільства, "в очах яких головна небезпека руху полягала саме в його культурній ролі, яка загрожувала Росії національним та культурним розколом"[4, с. 250].

Національно-визвольні рухи, які розгорнулися в Росії після повалення царизму, члени Конституційно-демократичної партії сприйняли болісно. проте партія не була єдина у своїх поглядах відносно національного питання. в тому числі й щодо українського руху.

На початку липня 1917 р. у Києві відбувся обласний з'їзд партії народної свободи, який визнав право українського народу на самовизначення й широку автономію. На підставі цієї постанови ЦК партії прийняв резолюцію про підготовку законопроекту про автономію України для винесення її до Установчих Зборів.

В. Вернадський. 4 червня 1917 р. в партійній газеті «Вільний народ» публікує статтю «Про автономію», де оприлюднив свою точку зору з національного питання під псевдонімом «Володар» [5, с. 77].

В. Вернадський вважав розповсюдження місцевого самоврядування на всю Росію досить визрілим питанням. На його думку, в країні, де «живуть разом сотні народів і племен», «важливо й необхідно, щоб розуміння автономії, прагнення до місцевої автономії проникло можливо глибоко в свідомість народу» [6].

На відміну від своїх колег-однопартійців, В. Вернадський пропонував:

- негайно наділити окремі області, де компактно проживають невеликі національності, правами автономії зі створенням місцевих законодавчих органів;
- дозволити їм видавати місцеві закони у сфері господарського, культурного й культурно-національного життя;
- дати можливість вступати автономіям між собою в «термінову й безстрокову» угоди для сумісного здійснення спільних завдань і створювати для цієї мети союзи;
- за згодою місцевого населення виходити з ініціативою про зміну територіальних меж губерній і областей, а також їх поділ і злиття;
- встановити право використання рідної мови на території залежно від національного складу населення;
- надати право отримання початкової, середньої й вищої освіти рідною мовою;
- ліквідувати будь-які обмеження в галузі літератури, преси й культури.

В. Вернадський підкреслював: «Зараз у Росії немає автономних областей. Царський уряд обмежував місцеве й національне життя і не давав їм розвиватися. Але нова Росія, і особливо республіканська Росія, навряд чи може знайти форми життя, сумісні зі свободою її громадян без широкого розвитку місцевої автономії окремих областей Російської республіки» [6]. В. Вернадський був упевнений, що якщо «автономія посилюватиметься, межі місцевого законодавства розширяться», то автономна область у недалекому майбутньому «може непомітно перейти в штат, а держава з широкою місцевою автономією своїх областей перетворитися на федерацію» [6].

Засуджуючи позицію російської інтелігенції та висловлюючи думку українського суспільства, вчений вважає, що прогресисти своїм пасивним ставленням до українського питання зробили велику історичну та політичну помилку. Вони посилювали позицію уряду та націоналістично настроєних кіл замість того, щоб критикувати, викривати шкідливість такої політики. "Українська інтелігенція чекає від Росії повного визнання за українською народністю прав на вільну національну роботу у сфері шкіл, науки, літератури, суспільного життя, українці вважають, що в інтересах не тільки місцевої української, але й загальноросійської культури не перешкоджати їх потягу до українізації місцевого громадського та церковно-релігійного життя, а також місцевого самоврядування".

Як людина постійних пошуків, з чутливою громадянською совістю та діяльним співчуттям до народу, В. Вернадський запропонував практичну програму дій, за допомогою якої можна було б змінити на краще ставлення російського суспільства до українського питання. Зокрема, ця програма передбачала публічні промови, видання спеціальних брошур від імені російських учених та громадських діячів, якнайшвидше вирішення шкільного питання шляхом розкриття ролі рідної мови у народній школі та заходи звільнення від обмежень української мови, запровадження спеціальних дисциплін з українознавства у вищій та середній школі, активізація дій щодо відміни всіляких обмежень у галузі літератури, преси і культурної роботи для українців та ін.

Література:

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та інші. – К.: «Укр. енцикл.», 1998. – Т.1: А–Г.
2. Страницы автобиографии В.И.Вернадского. - М., 1981.
3. Вперше праця "Українське питання та російське суспільство" опублікована у журналі "Дружба народів" № 3, 1990 р.
4. Вернадський В. І. Українське питання та російське суспільство // Дружба народів. - 1990. - № 3.
5. Лавров В. В. Політико-правові погляди та ідеї державного устрою академіка В.І.Вернадського // Ученые записки Таврического национального университета им. в.И.Вернадского. Том 18 (57). №2. Юридические науки. – Симферополь, 2005.
6. Об автономии // Свободный народ. – 1917. – 4 июня.

Надійшла до редакції: 23.02.2006 р.